

Dr hab. Piotr Rachwał, prof. KUL
Instytut Historii
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Szymona Antosika – *„Długoterminowe koszty społeczne niekorzystnych warunków we wczesnym okresie życia w XIX-wiecznych populacjach na przykładzie miasta Poznania”* napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Grażyny Liczbińskiej oraz prof. UAM dr hab. Lucyny Błazejczyk-Majki (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), Poznań 2026, ss. 182.

Recenzowana rozprawa doktorska mgr. Szymona Antosika stanowi interesujące, ambitne i metodologicznie zaawansowane studium z zakresu historii społecznej i demografii historycznej, osadzone w szerokim kontekście interdyscyplinarnym, obejmującym także elementy biologii człowieka, epidemiologii historycznej oraz statystyki. Autor podejmuje próbę zbadania długoterminowego wpływu niekorzystnych warunków środowiskowych we wczesnym okresie życia na mobilność społeczną jednostek w populacji miejskiej XIX-wiecznego Poznania. Problematyka ta należy do najważniejszych współczesnych nurtów badawczych w demografii historycznej i historii społecznej, szczególnie w kontekście badań nad tzw. mechanizmami „selection” i „scarring”, czyli selekcyjnego przeżycia oraz trwałego biologicznego i społecznego „piętna” warunków wczesnodziecięcych. Autor trafnie wskazuje, że choć wpływ warunków życia we wczesnym dzieciństwie na późniejsze zdrowie i status społeczny był szeroko badany w populacjach współczesnych oraz niektórych populacjach historycznych Europy Zachodniej, to w odniesieniu do ziem polskich badania takie pozostają stosunkowo nieliczne. Szczególnie istotne jest wykorzystanie indywidualnych danych biograficznych (rekonstrukcja rodzin), co pozwala na analizę procesów społecznych na poziomie jednostkowym, a nie wyłącznie agregowanym.

Dysertacja liczy 182 strony i składa się ze wstępu, czterech rozdziałów analitycznych, zakończenia, aneksu oraz bibliografii. Całość uzupełnia poprawnie skonstruowanych 30 wykresów oraz osiemnaście tabel wkomponowanych w tekst właściwy, a także sześć wykresów

i trzy tabele zestawione w aneksie rozprawy. Struktura pracy jest logiczna, spójna i odpowiada standardom rozpraw doktorskich w dyscyplinie historia.

We wstępie autor precyzyjnie formułuje cele i pytania badawcze, koncentrując się na analizie wpływu niekorzystnych warunków środowiskowych w okresie od poczęcia do trzeciego roku życia na dalszy przebieg życia jednostek, w szczególności na ich szanse zawarcia małżeństwa oraz mobilność społeczną. Okres ten został uznany za kluczowy z punktu widzenia biologii rozwoju, gdyż obejmuje zarówno fazę prenatalną, jak i wczesne dzieciństwo, kiedy organizm jest szczególnie podatny na oddziaływanie czynników środowiskowych. Podstawę empiryczną badań stanowiła kohorta osób urodzonych w latach 1830–1855, której losy prześledzono w oparciu o Bazę Danych Historycznej Ludności Poznania. W rozdziale analitycznym wykorzystano ostatecznie 15125 rekordów indywidualnych, natomiast w analizie mobilności społecznej – ze względu na konieczność pełnej rekonstrukcji biografii – uwzględniono 806 jednostek, dla których możliwe było ustalenie zarówno statusu społecznego przy urodzeniu, jak i w momencie zawarcia małżeństwa. Autor przyjął model analityczny oparty na wykorzystaniu regresji logistycznej oraz modeli regresji liniowej, w tym modelu międzypokoleniowej elastyczności statusu społecznego (IGE), mierzonego za pomocą skali HISCAM.

Pierwszy rozdział ma charakter kontekstowy i przedstawia rozwój społeczno-ekonomiczny Poznania w XIX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem procesów urbanizacji oraz narastającego zróżnicowania społecznego. Autor wykazuje, że rozwój miasta prowadził do powstania wyraźnie zhierarchizowanej struktury społecznej, w której obok niewielkiej elity funkcjonowała liczna warstwa robotnicza i półproletariacka. Istotnym ustaleniem jest wykazanie, że mimo wyraźnego rozwarstwienia społecznego istniały realne możliwości mobilności społecznej, co stanowi istotne uzasadnienie dla dalszych analiz nad czynnikami wpływającymi na trajektorie życiowe jednostek. Autor wskazuje również na przestrzenne zróżnicowanie warunków życia mieszkańców miasta, co miało znaczenie dla zróżnicowania zdrowia i przeżywalności.

Drugi rozdział poświęcony jest analizie przemian demograficznych, stanowiących kontekst dla badań nad kohortą urodzoną w latach 1830–1855. Doktorant wskazał, że Poznań w badanym okresie przeszedł klasyczną transformację demograficzną, obejmującą spadek umieralności, a następnie spadek rozrodczości. Analiza danych wskazuje, że w XIX wieku umieralność dzieci była bardzo wysoka, co miało fundamentalne znaczenie dla struktury populacji oraz selekcji biologicznej. W badanej próbie obejmującej 5096 dzieci aż 1977 zmarło,

co odpowiada współczynnikowi zgonów wynoszącemu 388‰. Zróznicowanie umieralności było wyraźnie zależne od statusu społecznego. Najwyższy współczynnik zgonów obserwowano wśród dzieci niewykwalifikowanych pracowników (434‰), natomiast najniższy wśród dzieci elit (248‰). Dzieci urodzone poza Poznaniem charakteryzowały się niższą umieralnością (298‰) niż dzieci urodzone w mieście (392‰), co wskazuje na szczególnie niekorzystne warunki zdrowotne środowiska miejskiego. Rozdział ten stanowi solidne empiryczne uzasadnienie dla dalszych analiz nad wpływem warunków środowiskowych na dalsze losy jednostek.

Trzeci rozdział ma charakter analityczny i koncentruje się na krótkoterminowych skutkach niekorzystnych warunków środowiskowych, w szczególności niedożywienia i chorób zakaźnych. Autor zastosował modele regresji Coxa, analizując wpływ cen żyta jako wskaźnika poziomu życia. Wyniki wykazały, że wzrost ceny żyta w poprzednim roku rolnym zwiększał ryzyko zgonu niemowląt aż o 45%, co wskazuje na istotny wpływ niedożywienia matek w okresie ciąży na przeżywalność dzieci. Jednocześnie autor wykazał, że nie stwierdzono bezpośredniego wpływu cen żywności na umieralność niemowląt w tym samym roku, co interpretuje jako efekt ochronny karmienia piersią. Status społeczny odgrywał istotną rolę – dzieci z rodzin o wyższym statusie społecznym miały wyraźnie niższe ryzyko zgonu, natomiast dzieci urodzone poza małżeństwem charakteryzowały się wyższą umieralnością. Modele statystyczne zastosowane przez autora wykazały wysoką istotność statystyczną ($p < 0,001$), co potwierdza solidność uzyskanych wyników. Rozdział ten stanowi ważne ogniwo argumentacji autora, wykazując biologiczne i demograficzne konsekwencje niekorzystnych warunków środowiskowych.

Rozdział czwarty stanowi zasadniczą część rozprawy i zawiera analizę wpływu warunków wczesnodziecięcych na szanse zawarcia małżeństwa oraz mobilność społeczną. Analiza regresji logistycznej wykazała, że niekorzystne warunki prenatalne mierzone wskaźnikiem maskulinizacji przy urodzeniu obniżały szanse zawarcia małżeństwa ($OR = 0,765$; $p = 0,042$), podobnie jak wysoka umieralność w drugim i trzecim roku życia ($OR = 0,774$; $p = 0,003$). Jednocześnie autor wykazał paradoksalny efekt selekcji biologicznej – wysokie ceny żyta w okresie prenatalnym zwiększały szanse zawarcia małżeństwa ($OR = 1,540$; $p = 0,001$), co interpretowane jest jako efekt eliminacji jednostek biologicznie słabszych. Istotne znaczenie miał także status społeczny przy urodzeniu. Osoby pochodzące z rodzin chłopskich miały ponad dwukrotnie wyższe szanse zawarcia małżeństwa ($OR = 2,04$; $p < 0,001$), natomiast osoby z wyższych warstw społecznych miały niższe szanse zawarcia

małżeństwa (OR = 0,834; p = 0,034). Mobilność społeczna była natomiast stosunkowo ograniczona. Współczynnik międzypokoleniowej elastyczności statusu społecznego wynosił 0,388–0,389 (p < 0,001), co wskazuje na umiarkowany poziom dziedziczenia statusu społecznego. Jednocześnie ekspozycja na choroby we wczesnym dzieciństwie zmniejszała ryzyko spadku społecznego (OR = 0,540; p = 0,034), co również wskazuje na działanie mechanizmów selekcyjnych.

Komplementarną częścią pracy jest prawidłowo stosowany aparat naukowy, wykresy, tabele, przypisy, bibliografia. Na podkreślenie zasługuje bogactwo oraz wysoki poziom merytoryczny literatury wykorzystanej w recenzowanej rozprawie. Autor wykazał się bardzo dobrą orientacją zarówno w klasycznej literaturze z zakresu demografii historycznej i historii społecznej, jak i w najnowszych badaniach interdyscyplinarnych, obejmujących dorobek epidemiologii historycznej, historii ekonomicznej oraz biologii człowieka. Bibliografia rozprawy ma charakter szeroki i reprezentatywny, obejmując zarówno fundamentalne prace teoretyczne, jak i szczegółowe studia empiryczne odnoszące się do populacji europejskich XIX i początku XX wieku. W szczególności należy podkreślić trafne wykorzystanie prac autorów należących do czołówki współczesnej demografii historycznej, takich jak Tommy Bengtsson, którego badania nad wpływem warunków ekonomicznych i epidemiologicznych na przebieg życia jednostek stanowią jeden z fundamentów współczesnych badań nad konsekwencjami warunków wczesnodziecięcych. Autor odwołuje się również do prac Luciany Quaranty, która w swoich badaniach wykazała długoterminowy wpływ ekspozycji na choroby i niedożywienie w dzieciństwie na dalszy przebieg życia jednostek, w tym ich pozycję społeczną i przeżywalność.

Istotne znaczenie ma także wykorzystanie badań nad wpływem warunków środowiskowych na zdrowie i status społeczny jednostek, w tym prac poświęconych biologicznym i społecznym konsekwencjom niedożywienia oraz ekspozycji na choroby zakaźne we wczesnym okresie życia. Mgr S. Antosik odwołuje się m.in. do badań Louise Cormack oraz Mengqiu Wu, które wykazały związek pomiędzy niedożywieniem w dzieciństwie a zwiększonym ryzykiem chorób i zgonów w dorosłości, co stanowi ważne potwierdzenie biologicznych mechanizmów analizowanych w rozprawie.

Podobnie istotne w zakresie zrozumienia jak i charakterystyki analizowanych problemów badawczych było posłużenie się literaturą z zakresu biologii człowieka i epidemiologii historycznej, w tym badań nad wpływem stresu prenatalnego, niedożywienia oraz chorób zakaźnych na rozwój biologiczny jednostek. Pozwoliło to doktorantowi osadzić

własne analizy w szerokim kontekście interdyscyplinarnym. Dzięki temu rozprawa wykracza poza ramy tradycyjnej historiografii, wpisując się w nowoczesny nurt badań nad biologicznymi i społecznymi uwarunkowaniami losów jednostek w populacjach historycznych.

Uwagi i polemika

Recenzowana rozprawa doktorska mgr. Szymona Antosika reprezentuje wysoki poziom naukowy zarówno pod względem koncepcyjnym, jak i metodologicznym, jednak – jak każda ambitna praca o charakterze interdyscyplinarnym – rodzi również szereg pytań interpretacyjnych oraz problemów wymagających pogłębionej refleksji.

Pewne wątpliwości natury terminologicznej budzi sformułowanie użyte już w tytule dysertacji, a mianowicie określenie „...niekorzystnych warunków we wczesnym okresie życia...”. Pojęcie to, choć stosowane we współczesnej demografii historycznej i epidemiologii, ma charakter stosunkowo ogólny i nie w pełni oddaje specyfikę analizowanych w pracy zjawisk. W rzeczywistości bowiem przedmiotem analizy nie są warunki życia w sensie ogólnym, lecz konkretne, mierzalne stresory środowiskowe, takie jak niedożywienie mierzone poziomem cen żyta, obciążenie chorobami zakaźnymi odzwierciedlone współczynnikami zgonów, czy też biologiczne skutki stresu prenatalnego mierzone proporcją płci przy urodzeniu. W tym sensie zastosowane w tytule określenie ma charakter skrótowy i może być postrzegane jako pewne uproszczenie terminologiczne, typowe raczej dla literatury z zakresu epidemiologii historycznej niż klasycznej historiografii społecznej. Bardziej precyzyjne sformułowanie mogłoby wyraźniej wskazywać na biologiczny, epidemiologiczny i ekonomiczny charakter analizowanych czynników.

Do dyskusji skłania także sposób operacjonalizacji pojęcia „niekorzystnych warunków we wczesnym okresie życia”. Autor, zgodnie z przyjętym modelem badawczym, wykorzystuje wskaźniki takie jak relacja płci przy urodzeniu, ceny żyta, wskaźniki umieralności niemowląt oraz ogólny współczynnik zgonów jako zmienne pośrednie odzwierciedlające natężenie stresu środowiskowego. Podejście to znajduje solidne uzasadnienie w literaturze przedmiotu, szczególnie w badaniach z zakresu demografii historycznej i biologii populacyjnej, jednak jego zastosowanie rodzi pytania o stopień adekwatności tych wskaźników na poziomie indywidualnym. Wskaźniki takie jak ceny żyta czy współczynniki zgonów mają charakter makrospołeczny i opisują sytuację całej populacji, podczas gdy faktyczna ekspozycja jednostki na niedożywienie, choroby czy inne czynniki stresowe mogła być silnie zróżnicowana w

zależności od statusu społecznego rodziny, jej pozycji ekonomicznej, struktury gospodarstwa domowego czy dostępu do zasobów. Innymi słowy, istnieje tu potencjalny dysonans pomiędzy poziomem agregacji zmiennych niezależnych a indywidualnym charakterem analizowanych trajektorii życiowych. Autor jest świadomy tego problemu, jednak jego konsekwencje interpretacyjne mogłyby zostać szerzej omówione, zwłaszcza w kontekście możliwości występowania błędu ekologicznego.

Drugim problemem wymagającym pogłębionej refleksji jest interpretacja stwierdzonych zależności w kategoriach mechanizmów selekcji i „bliznowacenia” (*selection vs. scarring*). Autor trafnie wskazuje, że obserwowane zależności mogą odzwierciedlać współwystępowanie obu tych mechanizmów, jednak w niektórych fragmentach pracy interpretacja wyników wydaje się nieco zbyt jednoznaczna. Na przykład stwierdzenie, że ekspozycja na wysoką śmiertelność w dzieciństwie wpływała na prawdopodobieństwo zawarcia małżeństwa, można interpretować zarówno jako efekt biologicznego osłabienia jednostki, jak i jako efekt selekcji, w której przeżywały jednostki o szczególnych cechach biologicznych lub społecznych. Rozróżnienie tych mechanizmów jest metodologicznie niezwykle trudne, a zastosowane modele statystyczne, choć zaawansowane, nie pozwalają w sposób definitywny rozstrzygnąć, który z tych mechanizmów odgrywał rolę dominującą. W tym sensie część wniosków ma charakter probabilistyczny, a nie deterministyczny, co nie zawsze jest dostatecznie wyraźnie podkreślone w narracji.

Na szczególną uwagę zasługuje kwestia mobilności społecznej jako zmiennej zależnej. Autor definiuje mobilność społeczną przede wszystkim poprzez porównanie statusu społecznego jednostki w momencie urodzenia oraz w chwili zawarcia małżeństwa. Podejście to jest metodologicznie uzasadnione i znajduje oparcie w klasycznych badaniach nad mobilnością społeczną w społeczeństwach przedindustrialnych, jednak należy pamiętać, że zawarcie małżeństwa stanowi jedynie jeden z elementów trajektorii życiowej jednostki. W społeczeństwach XIX wieku mobilność społeczna mogła następować także poprzez inne mechanizmy, takie jak migracja, zmiana zawodu czy akumulacja kapitału ekonomicznego. W konsekwencji analiza ograniczona do momentu zawarcia pierwszego małżeństwa, choć metodologicznie spójna, może nie w pełni odzwierciedlać całokształt procesów mobilności społecznej.

Istotnym zagadnieniem jest również reprezentatywność wykorzystanej bazy danych. Baza Danych Historycznej Ludności Poznania, obejmująca ponad 260 tysięcy rekordów, stanowi imponujące osiągnięcie naukowe i jedno z najważniejszych narzędzi badawczych

współczesnej demografii historycznej w Polsce. Jednocześnie jednak należy pamiętać, że nawet tak rozbudowana baza danych nie jest wolna od ograniczeń wynikających z charakteru źródeł metrykalnych. Szczególnie problematyczna może być kwestia selektywnej rejestracji zdarzeń życiowych, zwłaszcza w odniesieniu do grup marginalizowanych społecznie, migrantów czy osób o niestabilnym statusie społecznym. Możliwość występowania takich zniekształceń została przez autora zauważona, jednak jej potencjalne konsekwencje dla interpretacji wyników mogłyby zostać szerzej przeanalizowane.

Pewną polemikę wzbudza kwestia interpretacji zależności pomiędzy cenami żywności a późniejszymi wynikami społecznymi. Mgr. S. Antosik wykazuje, że wysokie ceny żyta w okresie prenatalnym nie zawsze prowadziły do negatywnych konsekwencji społecznych, co interpretuje m.in. w kategoriach mechanizmu selekcji biologicznej. Interpretacja ta jest interesująca i zgodna z literaturą przedmiotu, jednak wymaga szczególnej ostrożności, gdyż zależności takie mogą również wynikać z bardziej złożonych mechanizmów społecznych, takich jak zmiany struktury małżeństw, migracje czy zmiany w strukturze rynku pracy.

Wreszcie pewną refleksję wzbudza kwestia relacji pomiędzy czynnikami biologicznymi a społecznymi. Jednym z najważniejszych osiągnięć pracy jest wykazanie, że procesy społeczne, takie jak mobilność społeczna, mogą być częściowo determinowane przez czynniki biologiczne działające we wczesnym okresie życia. Jednocześnie jednak należy mieć na uwadze, aby nie interpretować tych zależności w sposób deterministyczny. Warunki biologiczne stanowią jedynie jeden z elementów złożonego systemu czynników wpływających na przebieg życia jednostek, obok takich czynników jak struktura społeczna, instytucje społeczne czy indywidualne strategie działania.

Na marginesie oceny merytorycznej warto odnieść się również do strony stylistycznej rozprawy, która zasadniczo stoi na dobrym poziomie i odpowiada standardom pracy naukowej. Narracja jest przejrzysta, logiczna i konsekwentna, a wywód prowadzony w sposób uporządkowany. Niemniej jednak w niektórych fragmentach można dostrzec pewne drobne niedoskonałości redakcyjne, polegające przede wszystkim na powtórzeniach informacji o charakterze metodologicznym lub interpretacyjnym. Dotyczy to zwłaszcza początkowych partii niektórych rozdziałów, gdzie wprowadzenia częściowo powielają informacje zawarte wcześniej we wstępie rozprawy. Zjawisko to nie zakłóca jednak ogólnej spójności pracy, choć jego ograniczenie mogłoby przyczynić się do zwiększenia jej przejrzystości narracyjnej.

W niektórych częściach pracy zauważalna jest również tendencja do stosowania stylu charakterystycznego dla literatury z zakresu demografii i epidemiologii, w którym dominują sformułowania o charakterze technicznym i analitycznym. Choć jest to uzasadnione ze względu na interdyscyplinarny charakter pracy, miejscami można byłoby rozważyć nieco szersze rozwinięcie interpretacji historycznej uzyskanych wyników, co pozwoliłoby jeszcze wyraźniej osadzić analizowane zjawiska w kontekście społeczno-historycznym XIX-wiecznego Poznania. Dodatkowo należy zauważyć, że w niektórych fragmentach przejścia pomiędzy częścią metodologiczną a interpretacyjną mogłyby zostać zaznaczone w sposób bardziej wyraźny, co ułatwiłoby czytelnikowi śledzenie kolejnych etapów analizy.

Kończąc, należy podkreślić, że wskazane powyżej uwagi i sugestie, nie deprecjonują wartości naukowej rozprawy, lecz przeciwnie – świadczą o jej wysokim poziomie i zdolności autora do podjęcia problematyki należącej do najbardziej złożonych i wymagających obszarów współczesnej demografii historycznej. Praca mgr. Szymona Antosika stanowi przykład dojrzałego, nowoczesnego i interdyscyplinarnego podejścia do badań historycznych, które w pełni wpisuje się w najlepsze tradycje tej dyscypliny.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska mgr. Szymona Antosika pt. *„Długoterminowe koszty społeczne niekorzystnych warunków we wczesnym okresie życia w XIX-wiecznych populacjach na przykładzie miasta Poznania”* stanowi wartościowe, oryginalne i metodologicznie dojrzałe opracowanie naukowe, wpisujące się w nowoczesny nurt badań nad demografią historyczną i historią społeczną XIX wieku. Autor podjął ambitny i złożony problem badawczy, wymagający połączenia kompetencji właściwych dla historyka, demografa i badacza stosującego metody ilościowe. Zadanie to zostało zrealizowane w sposób przekonujący i świadczący o bardzo dobrym przygotowaniu warsztatowym doktoranta.

Na szczególne podkreślenie zasługuje umiejętne wykorzystanie bogatej bazy źródłowej o charakterze indywidualnym, obejmującej losy mieszkańców Poznania urodzonych w latach 1830–1855, oraz zastosowanie zaawansowanych metod analizy statystycznej, w tym modeli regresji logistycznej, modeli hazardu proporcjonalnego oraz analizy międzypokoleniowej mobilności społecznej z wykorzystaniem skali HISCAM. Uzyskane wyniki pozwoliły Autorowi wykazać istnienie istotnych zależności pomiędzy warunkami środowiskowymi we wczesnym okresie życia a dalszym przebiegiem życia jednostek, w szczególności ich szansami

zawarcia małżeństwa oraz utrzymania lub zmiany statusu społecznego. Wyniki te stanowią istotny wkład w rozwój badań nad społecznymi i biologicznymi uwarunkowaniami losów jednostek w populacjach historycznych.

Autor wyróżnia się także bardzo dobrą znajomością literatury przedmiotu, zarówno krajowej, jak i międzynarodowej, oraz umiejętnością krytycznego jej wykorzystania. Pan S. Antosik wykazał się zdolnością do samodzielnego prowadzenia badań naukowych, właściwego formułowania problemów badawczych oraz ich konsekwentnej realizacji. Sformułowane w niniejszej recenzji uwagi krytyczne i redakcyjne mają charakter dyskusyjny i nie podważają wysokiej wartości naukowej rozprawy. W świetle powyższych ustaleń stwierdzam, że dysertacja mgr. Szymona Antosika spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 187 ustęp 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. (z późn. zm.) *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie mgr. Szymona Antosika do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Poniatowa, 14. 02. 2026 r.